

ERKIN A'ZAM QISSALARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

(Erkin A'zamning "Dilxiroj" qissasi misolida)

Hikmatova Anora, BXU 2-bosqich magistranti;**Barotova Muxiba**, BXU Filologiya kafedrası o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)**Annotatsiya**

Ushbu tezisdá Erkin A'zamning "Dilxiroj" qissasi lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asarda milliy madaniyat, xalq tafakkuri, axloqiy qadriyatlar tildagi badiiy birliklar orqali ochib berilishi o'rganiladi. Tadqiqot davomida "ko'ngil", "uyat", "or", "vijdon", "sabr" kabi konseptlarning lingvokulturologik mohiyati aniqlanadi. Qissaning tili, metaforalari, frazeologizmlari, etnolingvistik birliklari orqali xalq mentalitetining lingvistik in'ikosi yoritiladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, konsept, madaniy kod, milliy tafakkur, ko'ngil, or-nomus, ayol obrazi, madaniy xotira.

KIRISH

XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi o'zbek adabiyotida realizm va modernistik yo'nalishlar uyg'unlashuvi natijasida yangi badiiy-estetik tafakkur shakllandi. Bu davr adabiy jarayonida inson ruhiyatini tahlil qilish, milliy madaniyatni ifodalash, xalqona til vositalari orqali o'zlikni namoyon etish masalalari markaziy o'ringa chiqdi. Shu jarayonda Erkin A'zam ijodi o'ziga xos fenomen sifatida e'tirof etiladi (To'xtasinov, 2020: 18).

Adib asarlarining badiiy-estetik mohiyati nafaqat ijtimoiy-falsafiy masalalarga, balki o'zbek milliy tafakkurining lingvokulturologik ko'rinishlariga ham asoslanadi. Ayniqsa, "Dilxiroj" qissasi inson ruhiyatidagi ziddiyatlar, jamiyatdagi axloqiy qadriyatlar, milliy an'analar va madaniy stereotiplarning tildagi badiiy ifodasi orqali alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi (G'ulomov, 2016: 43).

Lingvokulturologiya fan sifatida til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganadi (Maslova, 2001: 15). Shu boisdan adabiy matn lingvokulturologik tadqiqot obyektí sifatida madaniy kodlar, konseptual maydonlar, xalqona iboralar, etnomadaniy ramzlar tizimi orqali milliy o'zlikni ifodalovchi qudratli manba hisoblanadi (Komilova, 2019: 52).

Asosiy qism

1. "Dilxiroj" qissasining lingvokulturologik konseptual maydoni

Erkin A'zamning "Dilxiroj" qissasida o'zbek xalqining axloqiy-madaniy qadriyatlari "ko'ngil", "or", "uyat", "vijdon", "taqdir" kabi konseptlar orqali ifodalanadi. Ushbu konseptlar o'zbek madaniyatining semantik yadrosini tashkil etadi (Komilova, 2019: 68).

Qissada "ko'ngil" konsepti asosiy ramziy markaz sifatida namoyon bo'ladi. "Ko'ngil" o'zbek tilining madaniy-falsafiy tafakkurida insonning ichki dunyosi, ma'naviy o'lchovi, ruhiy muvozanati bilan bog'liq konsept bo'lib, ko'pincha "ko'ngilni og'ritmaslik", "ko'ngli sinmasin", "ko'ngildan joy olmoq" kabi frazeologizmlarda ifodalanadi (Wierzbicka, 1999: 74). "Dilxiroj" nomining o'zi "dil" (ko'ngil) va "xiroj" (yo'qotish, alam) semalarining uyg'unlashuvi natijasida hosil bo'lgan murakkab lingvokulturologik birlikdir (Erkin A'zam, 2008: 12).

Bu nomning semantik tuzilmasi qahramon ruhiy olamidagi iztirob, ijtimoiy bosim va ayollik sha'niga nisbatan jamiyatdagi stereotiplar bilan uzviy bog'lanadi. Shu tariqa, asar nomidan boshlab lingvokulturologik qatlam shakllanadi (Xakimov, 2021: 29).

2. Qissada madaniy kodlarning lingvistik ifodasi

Til madaniyatning “genetik kodi” hisoblanadi (G‘ulomov, 2016: 54). “Dilxiroj” qissasidagi leksik-semantik birliklar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy tafakkur modelini ochib beradi.

Masalan, “uyat”, “or”, “nomus” tushunchalari o‘zbek madaniyatida ijtimoiy nazorat mexanizmi sifatida shakllangan qadimiy konseptlardir (To‘xtasinov, 2020: 71). Qissada ayol obrazining ichki kechinmalari, jamiyat bosimi, oilaviy qadriyatlar aynan shu konseptlar orqali ochiladi.

Erkin A‘zamning badiiy uslubida xalqona iboralar, maqollar, diniy-falsafiy ishoralar muhim lingvokulturologik funksiyani bajaradi (Komilova, 2019: 74). Masalan, “Ayolning sabri tog‘day”, “Ko‘ngil — Xudoning uyidir”, “Insonni or yashatadi” kabi iboralar xalq tafakkurining konseptual kodlarini ifodalaydi (Erkin A‘zam, 2008: 36).

Bu holat M. Bakhtinning “matn madaniyatning rezonansi” haqidagi g‘oyasini eslatadi: har bir so‘z ortida xalqning tarixiy-madaniy tajribasi, kollektiv ong va milliy qadriyatlar yotadi (Maslova, 2001: 19).

3. Lingvokulturologik birliklarning turlari va ularning badiiy vazifasi

“Dilxiroj” qissasida lingvokulturologik birliklar bir necha qatlamlarda namoyon bo‘ladi (Xakimov, 2021: 55):

1. Etnolingvistik birliklar: xalqona terminlar, mahalliy so‘zlar, urf-odatlariga oid leksika (“tusov to‘y”, “dugona”, “uy ishlari”) milliy turmush tarzini ifodalaydi.

2. Frazologik birliklar: “ko‘ngilni og‘ritmoq”, “orini yo‘qotmoq”, “yuragi ezilmoq” kabi iboralar xalq og‘zaki nutqining madaniy xotirasidir (G‘ulomov, 2016: 61).

3. Madaniy ramzlar: “suv” — poklik, “yo‘l” — taqdir, “dil” — insoniylik ramzi sifatida ishlatilgan (To‘xtasinov, 2020: 82).

4. Religioz-madaniy ishoralar: “Allohdan qo‘rqish”, “duo”, “taqdir yozug‘i” kabi iboralar o‘zbek xalqining diniy dunyoqarashini aks ettiradi (Komilova, 2019: 80).

Bu birliklarning barchasi adabiy matnda milliy identifikatsiya mexanizmini shakllantiradi. Shuningdek, ular o‘quvchini nafaqat mazmuniy, balki emotsional-madaniy jihatdan ham asarga yaqinlashtiradi (Maslova, 2001: 27).

4. “Dilxiroj” qissasida ayol konsepti va milliy mentalitet

Lingvokulturologik nuqtai nazardan ayol obrazi milliy mentalitetni ifodalovchi markaziy konseptlardan biridir (Wierzbicka, 1999: 86). “Dilxiroj” qissasida ayol — nafaqat ijtimoiy rol egasi, balki madaniy arxetip sifatida talqin etiladi. Dilxiroj obrazida “ona”, “sadoqat”, “sabr”, “or-nomus” kabi qadimiy madaniy konseptlar mujassam (Erkin A‘zam, 2008: 45).

Ayol nutqidagi ifodalar — yumshoqlik, kinoya, og‘riqni yashirish, metaforik so‘zlash — milliy ayollik mentalitetining lingvistik belgilaridir (Xakimov, 2021: 63). Shu tariqa, qissa tilida ayollikning madaniy modeli shakllanadi.

Bu jihat til orqali milliy madaniyatning gender komponenti qanday aks etishini ko‘rsatadi (Komilova, 2019: 88). Demak, Erkin A‘zam qissasi lingvokulturologik jihatdan nafaqat til-madaniyat munosabatini, balki milliy gender tafakkurining ifodasini ham ochib beradi.

5. Qissada madaniy xotira va kollektiv ongning til orqali ifodasi

“Dilxiroj” qissasida xalqona so‘zlashuv tili, diniy-falsafiy ishoralar, marosim unsurlari orqali madaniy xotira tiklanadi (G‘ulomov, 2016: 72). Masalan, “duo olish”, “taqdir yozug‘i”, “yaxshilik suvga tashla” kabi iboralar o‘zbek xalqining tarixiy tajribasida shakllangan mental modellarni qayta jonlantiradi (To‘xtasinov, 2020: 95).

Bu birliklar milliy ongni mustahkamlaydi, madaniyatning lingvistik ko‘rinishini o‘quvchiga yetkazadi (Maslova, 2001: 34). Shu ma‘noda, Erkin A‘zam asari “madaniy kodlar matni” sifatida

qaraladi. Har bir ibora, metafora yoki xalqona soʻz milliy tajribaning lingvistik izidir (Komilova, 2019: 90).

Xulosa

Erkin Aʼzamning “Dilxiroj” qissasi lingvokulturologik tahlil uchun nihoyatda boy material hisoblanadi. Asarda oʻzbek xalqining milliy mentaliteti, ijtimoiy qadriyatlari, madaniy stereotiplari tildagi badiiy birliklar orqali ifodalangan (Xakimov, 2021: 71).

Qissadagi “koʻngil”, “uyat”, “or”, “vijdon”, “sabr” kabi konseptlar milliy tafakkurning asosiy semantik yadrosini tashkil etib, ularning badiiy ifodasi lingvokulturologik metod bilan tahlil etilganda xalq ruhiyatini, maʼnaviy qadriyatlar tizimini ochib beradi (Komilova, 2019: 94)

Erkin Aʼzam ijodi tildagi milliylikni, xalq tafakkurining estetik shakllarini, milliy konseptlarning madaniy universallikka aylanish jarayonini yorituvchi noyob fenomen sifatida qadrlanadi (Gʻulomov, 2016: 80).

Shunday qilib, “Dilxiroj” qissasining lingvokulturologik tahlili milliy adabiyotshunoslik va tilshunoslikni integratsiyalashga, madaniyatning tildagi inʼikosi orqali xalqning ichki ruhini anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Erkin Aʼzam. Dilxiroj. – Toshkent: Sharq, 2008.
2. Komilova N. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2019.
3. Gʻulomov A. Til va madaniyat: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2016.
4. Toʻxtasinov B. Milliy konseptlar tizimi va tildagi inʼikosi. – Toshkent, 2020.
5. Xakimov O. Adabiy matnning madaniy semantikasi. – Samarqand: SamDU, 2021.
6. Maslova V.A. Лингвокультуроология. – Moskva: Akademiya, 2001.
7. Wierzbicka A. Language, Culture, and Meaning. – Oxford: OUP, 1999.